

**TEVFİK PAŞA HÜKÜMETİ'NİN PROGRAMI VE MEBUSAN
MECLİSİ'NDEKİ YANKILARI**
**The Program of The Government of Tevfik Pasa and it's Reactions in The
National Assembly**

Selçuk URAL

Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı
sural25@hotmail.com

Özet

Ahmet Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine Sadrazamlığa getirilen Tevfik Paşa ve hükümetinin önünde çözüme kavuşturması gereken önemli siyasî sorunlar bulunuyordu. Sorunların çözümünü içeren Hükümet programı 18 Kasım 1918'de Mebusan Meclisi'nde ele alındı. Görüşme sırasında çok sayıda mebus söz alarak program hakkında görüş beyan ettiler. Bu çalışmada programın içeriği ile mebusların görüşleri geniş bir şekilde ortaya koyulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Paşa Hükümeti, Mebusan Meclisi, Mondros Mütarekesi, Ermeni Tehciri, Kanun-i Esasi

Abstract

The government of Tevfik Paşa who undertook the duty after the resignation of Ahmet İzzet Paşa faced very difficult political, economical and social problems. A program was discussed on November 18, 1918 in the National Assembly in order to solve these problems. During the sessions many deputies declared their opinions for and against the program. In this study the content of this program and the points of views of the deputies were dealt with.

Key Words: Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa, Mondros Armistice, Deportation of Armenian, The National Assembly.

I. Dünya Savaşı'nın kaybedileceğinin anlaşılması üzerine Talat Paşa, 4 Ekim 1918'de hükümetinin istifasını sundu¹. Sultan Vahdettin, Tevfik Paşa'yı meşrutiyetçi bir hükümet kurması amacıyla sadarete atadı². Tevfik Paşa, kabineyi kurmak için bir hafta uğraştı. Fakat İttihatçı mebusların kabineye güvenoyu vermeyeceği anlaşılınca görevi iade etti³. Yeni hükümeti bazı İttihatçı üyeleri de kabinesine dâhil eden Ahmet İzzet Paşa kurdu. Hükümet kurulduğu ilk günden itibaren İttihatçı karşıtı basın eleştirilerine maruz kaldı⁴. Bu arada azınlıklar da Türk kamuoyunu endişeye sevk edecek siyasî faaliyetler başladılar⁵. Gün geçmiyordu ki kutlamalar ve gösteriler yapılmasın. Dozu her gün artırılan gösteriler taşkınlık derecesine ve hatta

güvenliği tehdit edecek noktaya vardırılıyordu⁶.

Bütün bu olup bitenlere karşın Ahmet İzzet Paşa, hükümetinin programında yer verdiği konularda önemli ilerlemeler sağladığı fikrindeydi. Ona göre; iç güvenlikle ilgili sorunlar yok denecek seviyeye indirilmişti. Toplumda ayrılıklara yol açacak konular ortadan kaldırılarak ve parti çekişmelerine son verilerek kamuoyu yalnız millî çıkarlar etrafında birleştirildi. Gayri müslim muhacirlerin memleketlerine iadeleri için çalışmalar başlatıldı. Hepsinden önemlisi mütareke girişimleri başarıyla sonuçlandırarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalandı⁷.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerinin 1 Kasım gecesi gizlice Almanya'ya kaçışı Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nden memnun olmayan çevreler için büyük bir fırsat verdi⁸. Bu durum Ahmet İzzet Paşa tarafından da kabul ediliyordu. Ahmet İzzet Paşa, İttihatçı paşaların iadesi için girişimde bulunmak üzere Berlin Büyükelçisi Rifat Paşa'ya 5 Kasım 1918'de gönderdiği telgrafta

"... Talât, Enver, Cemal v.s. Alman erkânıyla müştereken kaçtılar; rivayete göre azîm meblağlar götürdüler. General von Sectt de Karargâh-ı Umumînin mahrem dosyalarını götürerek kaçtı. Bütün bunlar Kabinenin mevkiini sarsacak derecede eskâr-ı umûmiyeyi galeyana getirdi. Bundan başka harp başından beri muhalefetleri malûm olan gayri Müslimler İtilâf donanması gelince nümayişler hazırlıyor; bu firar vesilesini ileri sürerek asayîşi bozmaya ve İtilâf müdahalesini celbe hazırlıyor..."

demek suretiyle hükümetinin zor durumda kaldığını itiraf ediyordu⁹.

İttihatçı paşaların kaçışının ardından basında çıkan yazılar saldırgan bir niteliğe büründü. Dahiliye Nazırı Fethi Bey, kaçışı önlememekle ve hatta göz yummakla, Cavit ile Hayri Efendi İttihatçı olmakla, Mebusan Meclisi de İttihatçılarla dolu ve onların zoruyla seçtirilmiş olmakla suçlandı¹⁰.

Basında çıkan yazılarla eş zamanlı olarak Sultan Vahdettin de harekete geçti. Çünkü Sultan Vahdettin, devleti parçalanmanın eşiğine getiren İttihatçıların hükümette boy göstermesini içine sindiremiyordu¹¹. Basında ve kamuoyunda İttihatçıların aleyhine esen rüzgardan yararlanmak isteyen Sultan Vahdettin, 6 Kasım'da doğrudan hükümetin istifasını istemek yerine İttihatçı nazırların değiştirilmesini ima edercesine hükümette değişiklik yapılmasını önerdi¹². Ahmet İzzet Paşa verdiği cevapta Cavit ve Hayri Beylerin istifa edeceklerini, fakat Fethi Bey'in değiştirilmesine gerek olmadığını bildirdi. Bu cevap Sultan Vahdettin'i tatmin etmedi ve 8 Kasım'da ikinci girişimde bulunarak Cavit ve Hayri Beylerin yanı sıra Fethi Bey'in istifasında ısrar etti. Aksi takdirde hükümetin istifasını istedi¹³. Saray ve

hükümet ilişkisinin gerilmeye başladığını gören Ahmet İzzet Paşa, hassas bir dönemden geçerken yeni karışıklıklara meydan vermemek için 8 Kasım'da arkadaşlarıyla bir araya gelerek hükümetin istifasının doğru olacağına karar verdi¹⁴.

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası zamanlama açısından doğru olmamıştır. Ali Fuat Türkgeldi hatırasında istifayı şöyle değerlendirdiyordu:

“Gerek tarihe ircâ-i nazar olununca ve gerek zamanımızda geçen vukuât piş-i nazara alınca görülür ki bizde pâdişahlar daima en nazik ve en buhranlı zamanlarda icra ederler ve bu yüzden gerek devlete ve gerek kendilerine gelecek zararı düşünmezler. ...İzzet Paşa kabinesinin mütareke akdi akabinde ve en buhranlı bir zamanda tebdîli de o kabildendir. Çünkü mütarekeyi akd eden İngiliz amirali kendisine karşı taahhüdâtta bulunduğu adamın yerinde başkalarını ve bâhusus Hariciye nezâretinde Reşid Paşa gibi zayıf bir adamı görünce mütarekenin şerâit-i tatbikiyyesini ağırlaştırdıkça ağırlaştırmıştır”¹⁵.

Metin Ayışığı ise Mareşal Ahmet İzzet Paşa adlı eserinde Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin “Padişahın ülkeyi tek başına idareye karar vermesinin” sonucu olarak istifa ettiğini iddia etmektedir¹⁶. Sultan Vahdettin'in

“Mütareke imzalandı, ecnebler yanımıza gelecekler, Vükelâ ile temasta bulunacaklar, sulh olacak, harp zamanında vükelâda bulunan iki zatın bu aralık Meclis-i Vükelâda bulunmalarını Düvel-i İtilâfiye'ye karşı münasip görmüyorum”¹⁷

diyerek Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifasını sağlayan süreci başlattığı göz önünde bulundurulursa, yeni hükümeti İttihatçı ya da onlara sempati duyanlardan kurduymayacağı açıktı. Bu şartlarda yeni hükümet için dünürü Tevfik Paşa'dan daha iyi aday bulamazdı. 11 Kasım 1918'de hükümeti kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa, akşama kadar nazırları belirleyerek göreve başladı¹⁸.

11 Kasım 1918'de göreve gelen Tevfik Paşa Kabine'si şu kişilerden oluşmaktaydı:

Meşihat Nazırı	: Haydarizade İbrahim Efendi,
Dâhiliye Nazırı	: Mustafa Arif Bey
Hariciye Nazırı	: Mustafa Reşit Paşa
Harbiye Nazırı	: Abdullah Paşa
Maliye Nazırı	: Abdurrahman Efendi
Adliye Nazırı	: Gürcü Ali Haydar Efendi
Bahriye Nazırı	: Ali Rıza Paşa

Evkaf Nazırı	: Ahmet İzzet Bey
Maarif Nazırı	: Rıza Tevfik Bey
Nafia Nazırı	: Mehmet Ziya Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı	: Kostaki Vayani Efendi
Şura-yı Devlet Reisi	: Mehmet Şerif Paşa
Telgraf ve Posta Nazırı	: Oskan Efendi/Yusuf Franko Paşa
İaşe Nazırı	: Muzaffer Bey ¹⁹ .

Tevfik Paşa'nın sadareti devletin siyaseten en zor, belki de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir zamana tesadüf etti. Tevfik Paşa'nın sadaretinin ikinci günü İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 55 parçalık İtilaf donanması İstanbul'a geldi. Mütareke görüşmeleri sırasında anlaşma sağlandığı halde Yunan gemilerinin İtilaf donanmasına dâhil edilmesi ve karaya çıkan İtilaf birliklerinin gözlerine kestirdikleri çeşitli binaları işgal etmesi hükümeti zor günlerin beklediğini gösteriyordu²⁰. İtilaf Devletleri'nin mütarekeyi ve devletlerarası hukuku çiğnemekte sakınca görmemeleri hükümete karşı tepkilerin doğmasına yol açtı. Bu çevreler içinde Mebusan Meclisi de vardı. 18 Kasım'da hükümet programının ele alındığı toplantıda mebuslar, hükümeti mütarekenin çiğnenmesine müsamaha göstermekle suçlayacaklardı.

Tevfik Paşa Hükümeti, selefiyle kıyaslandığında farklı özelliklere sahipti. Her şeyden önce hükümet, ihtiyarlardan ve gelenekselcilerden oluşturulmuştu. Bu açıdan bakıldığında Sultan Vahdettin'in isteklerine amade bir hükümet görüntüsü veriyordu. Başka bir deyişle meşrutiyetçi kisvesi altında tam bir mutlakiyetçi hükümet meydana getirilmişti. Nazırların belirlenmesinde liyakat değil, dost-ahbap ilişkisi önemli rol oynadı. Nazırların birçoğu İttihatçı düşmanlığıyla şöhret bulmuştu. Ali Fuat Türkgeldi hatırasında kabinenin yapısı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Tevfik Paşa şahsan erbab-ı nâmus ve istikametten muhterem bir zat idi. Benim de şahsına karşı hürmetim vardı. Hâlâ da bu hürmeti muhafaza ederim. Kabine içinde de; sevdiğim zevât mevcut idi. Fakat hey'et-i mecmuası ahvalin ehemmiyet-i fevkalâdesi karşısında zebûn ve tehacüm-i vukuâta galebe edebilecek kudretten mahrûm idi. Öyle bir zamanda hissiyât-ı zâtiyeden tecerrüd ederek ve muhtelif cereyanlara kapılmayarak yalnız memleketin menfaat-i hakikiyesini müdrik ve mevcudiyet ve vahdet-i milliyesi muhafazaya sâî, azimkâr ve faal bir kabineye ihtiyaç vardı”²¹.

Sultan Vahdettin, 11 Kasım tarihli hattı hümayunda hükümetten beklediklerini şöyle sıralıyordu:

“Vezir-i Meali Semirim Tevfik Paşa,

“İzzet Paşa kabinesinin vuku-ı isti’fasına ve sizin der kâr olan vukuf ve tecaribinize ve itimad-ı âmmeye mazhariyetinize binaen mesned-i sadaret uhde-i revviyyetinize ve mekam-ı meşihat-i İslâmiyye dahi dar-ül’hükmet’il İslâmiyye âzasından Haydarî zade İbrahim Efendi uhdesine tevcih kılınmış ve Kanun-ı Esasi’nin yirmi yedinci maddesi mucibince teşkil eylediğiniz hey’et-i cedide-i vükelâ tasdikimize iktiran eylemiştir. Düvel-i İtilâfiyye ile ahiren akd eylediğimiz mütareke, hal-i harbe nihayet vermesile memleketimiz için kanunî ve meşrutî bir idare-i muntazama te’sisi zamanı hulûl etmiş olduğundan ahval-i harbiyyenin tevlid eylediği gayri kanunî ve gayri tabiî muamelâtın serian izalesile memleketimizin her cihetinde ahkâm-ı şer’iyye ve kanuniyyenin fi’ilen ve tamamen tatbik ve icrası ve sunuf-ı ahalimiz arasında ahenk ve vîfak ve ittihadın te’mîn ve tevsiki ile âsar-ı nifak ve şikak kâmilen ortadan kaldırılarak bil-umûm ahalimizin yek di ve yek cihet olarak vatanımızın selâmet ve saadetine hasr-ı mesai eylemeleri esbab ve vesailinin istikmali ve muamelât-ı hükümetin dahilen ve haricen emniyyet ve itimad-ı kâfil olacak hal-i intizama ifrağı ve her tarafda âsayişin takriri ile ihlâli sükûn ve inzibata tasaddî edenlerin bilâ- ifate-i vakt kanun dairesinde men’i, ahval-i hazırada evvel beevvel icrası muktazi hususat-ı mühimmeden olduğundan hey’et-i vükelânızla bil-ittihad bu cihetlerin te’mîn-i tatbikatına son derecede itina kılınması hasafetinizden muntazardır”²².

Hattı Hümayun göz önünde bulundurulduğunda hükümetten hayata geçirmesi istenen konular beş başlık altında toplanabilir:

1-Mondros Mütarekesi imzalandığına göre geçmişte askerî şartlardan kaynaklanan olağanüstü uygulamalara son verilmelidir.

2-Ülkenin her tarafında kanunlar hakim kılınarak düzenli işleyen bir yönetim yapısı meydana getirilmelidir.

3-Toplumda her türlü nifak ortadan kaldırılarak ahenk ve birliğin tesis ve kuvvetlendirilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.

4-Hükümet uygulamaları içte ve dışta güven telkin edecek şekilde düzene kavuşturulmalıdır.

5-Asayişin ihlal edilmemesi için kanunlar dairesinde gerekli önlemler alınmalıdır.

Kısa süre sonra görülecekti ki, Padişahın istekleri doğal olarak hükümet programının da özünü teşkil edecekti. Program bir hafta içerisinde tamamlanarak Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından 18 Kasım

1918’de Mebusan Meclisi’ne sunuldu:

“Düvel-i İtilâfiyye ile akd-ı mütareke olunarak hal-i harb hitam bulduğu cihetle evvel be evvel devlet ve millet-i Osmanıyye’nin şeref ve haysiyeti ile kabil-i telif bir sulh akdi esbabını istihsale sarf-ı mezîdi gayret edeceğiz. Birkaç seneden beri devam eden gayr-i kanunî ve gayr-i tabîi muamelat ve icraatın serian ref ve izalesi ile ahkam-ı şerîyye ve kanuniyyenin filen ve tamamen icrasına ve bilâ-tefrikî cins ve mezheb bilumûm sunuf-u ahali arasında samimi bir vıfak ve muhadenetin her türlü vasait ile tesisi ve kaffe-i anasır-ı Osmanıyye’nin hukuk-u siyasiye-i memleketten temin-i istifadesi ile dahilen ciddi bir huzur ve sükûn takririne ve izale-i maznuniyetle telafi-i mağduriyete çalışacağız. Asayiş ve emniyetin iadeten takriri ve ihlal-i sükûn ve inzibata tasaddi edenlerin derhal meni için tedabir-i lazime ve ciddiyeye tevessül ettiğimiz gibi her an dahi bu noktayı pîş-i dikkatle bulunduracağız.

“Daire-i Meşruiyet ve Meşrutiyet haricindeki muamelat ve icraat ne gibi netayic-i elime ve vahimeyi tevlid eylediği elyövm asarı ile aşıkâr bulunduğundan, gerek idare-i memlekette, gerek tanzim ve teklifi kavaninde bu daireden zerre kadar inhıraf etmeyeceğiz.

“İhtikârın men’i ile iâşe umurunun tanzimi ve muamelat-ı ticariyyenin hal-i tabîiye iadesi için teşebbüsât-ı ciddiyede bulunuyoruz. Velhasıl kanun-u adl ve hakkın bihakkın tatbiki ile muamelat-ı umûmîyyenin dahilen ve haricen emn ve itimad-ı kâfil hali intizama irca-ı nuhbe-i makasidimiz olduğu cihetle Cenab-ı Hak’ın lütuf ve inayeti ve Meclis-i Millî’nin itimad ve müzahareti ile müşkilat-ı hazıranın izalesine vakf-ı vücud edeceğiz”²³.

Programın içeriğine geçmeden önce birkaç hususa değinmekte fayda vardır. Öncelikle normal şartlarda kurulan bir hükümetin programıyla kıyaslandığında Tevfik Paşa Hükümeti’nin programı gayet kısadır. Ülkenin içerisinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve askerî şartlar geçerliliğini koruduğundan Tevfik Paşa Hükümeti’nin selefinden farklı olarak geniş bir programla Mebusan Meclisi’nin huzuruna gelememesi doğal kabul edilmelidir. Bunun dışında selefinin istifasına bağlı olarak Tevfik Paşa’nın hükümeti kurmak için önünde uzun bir süre olmaması bir başka neden olarak gösterilebilir.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, program birkaç kelimenin dışında Hattı Hümayun’un bire bir kopyasıydı. Yani hükümet, *Padîşahın*

isteklerini yerine getirmek için kuruldu dercesine onun tespit ettiği sorunları dikkate alıyordu. Program, iç ve dış politika açısından incelendiğinde iki konunun öne çıktığı görülmektedir:

1- İç politikada geçmiş yıllarda alt üst edilen anayasal düzenin tesis ettirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu aynı zamanda İttihat ve Terakki ile bir hesaplaşmanın başlatılacağı anlamı da taşıyordu.

2- Dış politikada tek bir hedef belirlenmişti o da, barış antlaşması yapmaktı. Bunun dışında herhangi bir konuya değinilmemesi hükümetin barış antlaşmasıyla her şeyin arzulanı şeklide düzeleceğine inandıklarını veya sorunları antlaşmadan sonra çözüme kavuşturmayı hedeflediklerini ortaya koyuyordu. Fakat İstanbul'a kadar gelen İtilaf Devletleri ile hangi esaslar dâhilinde ilişki kurulacağına değinilmemesi ciddi bir eksiklikti.

Önceki hükümet tarafından toplumsal barışın en önemli öğelerinden biri olarak görülen gayri müslim muhacirlerinin iadeleri ile Türk muhacirlerinin durumuna bir kelimeyle de olsa yer verilmemesi hükümetin bu konuları yok saydığını veya önemsemediğini gösteriyordu.

Programın okunmasını takiben kürsüye ilk olarak Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidi Efendi geldi. Kabineye mesafeli duran Yorgi Yuvanidi Efendi, program hakkındaki görüşlerini şu sözlerle ortaya koydu:

*"Kabinenin kıraat ettiği programda vakit ve hale ve Hükümetin teşkilatı itibarı ile mevcut bulunan anasıra karşı şu mücadele-i alemde nihayet kabul ettiği şerait-i sulhiyyeyi câmi' kulub-u anasırı teselli edecek vâsî' hududlarla hakikî esasata muvafik bir takım beyanatını bekliyordum. Şimdi ne görüyorum? Alem-i medeniyetin saat fevt etmeksizin attığı terakki ve tekammül hatvelerine karşı biz onbeşinci asırda mı yaşayacağız?..... Kabine Reisi, idare-i umûr mesuliyetini düş-u hamiyetine almazdan mukaddem şu Meclisimizi teşkil eden anasırla, fikralarla, gruplarla temas ederek onların fikir ve kanatlarını badelistima emr-i idare için kendilerinde kuvvet ve kudret görüyorlarsa badezin o dairede teşkilat ve vakit ve hale muvafik bir programla gelmeleri iktiza ederdi"*²⁴.

Bunlardan Yorgi Yuvanidi Efendi'nin programı yetersiz ve önceki hükümetin taklidi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yüzdendir ki son söz olarak eksikliklerinden dolayı hükümete olumsuz oy vereceğini açıkça ifade etti.

Divaniye Mebusu Fuat Bey, Yorgi Yuvanidi Efendi'nin aksine programın ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olduğunu düşünüyordu. Fuat Bey'e göre geçmiş yıllarda pek çok göz boyacı programlarla güvenoyu alan hükümetlerin vaatlerini yerine getirmemişlerdir.

Fuat Bey, programın hükümetin icraatlarını hangi ilkelere bağlı kalarak yapacağını gösterdiğini ve bunların hem Meclis'in, hem milletin, hem de Padişahın üzerinde ittifak ettiği tehlikeleri ortadan kaldırmaya yeterli olduğunu savundu. Fuat Bey konuşmasının devamında sözü mütarekenin uygulanmasında yaşanan çelişkiye getirdi. Kendilerinin asrın ruhundan doğan Wilson Prensipleri'ni esas kabul ederek mütarekeyi imzaladıklarını, fakat karşı tarafın henüz mürekkebi dahi kurumayan mütarekeye saygı göstermediğini belirtti. İtilaf Devletleri'nin mütarekeye neden saygı göstermiyorlar?, Niçin kendi sözlerine sadık kalmıyorlar? sorularını genel kurula yönelten Fuat Bey, sorunun milletin hak ve hukukunun savunulamamasından kaynaklandığını, hükümetin mütarekeyle elde edilen hukuka sahip çıkacak kuvvette olması gerektiğini ancak bu şekilde haksızlıklara son verileceğini iddia etti. Fuat Bey, meydana gelen olayların zayıf bir hükümet görüntüsü yarattığını ileri sürdü:

"...Bu gün İstanbul'a, yani memleketimizin pay-ı tahtına müsellâh asker çıkarıyorlar. Müsellâh asker girdiği yerde işgal-i askerî de vardır. Bu, kaabil-i tevil değildir. Makriköy taht-ı işgalde bulunuyor, İskenderun işgal olunuyor. Musul, evvelâ işgal olunuyor, Hükümet teşebbüs ediyor, bunu mütarekeye muhalif add ediyor. Ondan sonra İtilaf Hükümetleri bunun böyle olduğunu kabul ediyor ve kabul ettikten sonra tekrar işgal ediyor... Bu işgal-i askerî değil, bu adeta istiladır.... Efendiler, görüyorsunuz ki akd ettiğimiz mütareke hilafına olarak memleket taht-ı işgalde bulunuyor ve hukukumuzda da riayet edilmiyor. On günden beri itikadatımız ayaklar altına alınıyor. Muhterem Hükümetim, yani şimdi programını okuyan bu Muhterem Hükümetin bir hareketine, bir protestosuna dair evrak-ı ceraitte vesair menabi-i havadiste bir haber arıyordum, maatteessüf bulamadım. Hükümet acaba bunları kabul mü ediyor? Bendeniz zannederim ki bugün Heyet-i Celileniz huzuruna çıkan bu Hükümet, evvel be-evvel bu mütareke ahkâmına karşı nasıl ve ne gibi bir hattı hareket ittihaz etmiştir, bu mevad hakkında ne gibi bir fikir hasıl eylemiştir ve bunlara karşı nasıl mukavemet esasatı ittihaz etmiştir? Hükümet, evvela bunları izah eylemelidir..."²⁵.

Fuat Bey'in işgaller karşısında hükümeti aciz kalmakla suçlayan sözlerine karşılık Mustafa Reşit Paşa, mütarekeye aykırı bir gelişme olduğunda hükümetin İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunmaktan geri durmadığını, hatta Hariciye Nezareti bünyesinde bir komisyon (Mütareke Komisyonu) kurduklarını ve bu sayede taraflar arasındaki ihtilafların

çözümüne kavuşturulacağını ifade etti. Mustafa Reşit Paşa konuşmasının devamında mütarekenin uygulanmasıyla ilgili olarak daha fazla bilgi veremeyeceğini belirterek istenirse gizli oturum yapılmasını önerdi. Mebusların teklife sıcak bakmayarak nazıra sataşmaları üzerine duruma müdahale eden Meclis Başkan Vekili Hüseyin Cahit Bey, oturumun programının görüşülmesi için yapıldığını hatırlatarak konuşmaların bu yönde olmasını istedi²⁶.

Hüseyin Cahit Bey'in uyarısından sonra kürsüye Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey geldi. Devletin bu hale gelmesinde kendilerinin hiçbir şekilde payı olmadığını savunan Rıza Tevfik, tam bir teslimiyetçi zihniyetle İtilaf işgallerini kabul ve tasdik etti. Ona göre; savaşın galipleri istediklerini yapma hakkına sahipti. Almanya'nın durumunu örnek göstererek İtilaf Devletleri'nin mütarekenin bazı maddelerini kendi çıkarlarına göre yorumlamalarına ses çıkarılamayacağını iddia etti. Rıza Tevfik Bey, programın ayrıntılı olmadığını öne süren Yorgi Yuvanidi Efendi'nin düşüncesine katılmadığını belirterek, ayrıntılı program için öncelikle barış antlaşmasına ihtiyaç olduğunu, bu yapılmadan verilen vaatlerin hiçbir geçerliliği bulunmayacağını belirterek hükümetinin gerçek amacını şöyle açıkladı:

"...Asıl bizim maksadımız, mümkün olduğu kadar –hatta programda o kayıt vardır- şeref ve haysiyetimizi ve menafi-i asliyemizi muhafaza etmek şartı ile sulhun takririne yardım olmaktır. Dikkat buyuruluyor mu? Biz hükm edecek değiliz. Çünkü mağlub mevkideyiz. O halde ne teklif edebilirdik? Niçin elimizde olmayan keyfiyat ve hususat hakkında vaadde bulunalım?..... Beş senelik bir harbin neticesini beş gün içinde nasıl düzeltebiliriz? Ne istersiniz ki söyleyeyim? Yalan söylememizi mi istersiniz? Binaenaleyh biz buna teşebbüs ettik ve itiraf ve iddia ederim ki Kabinemizin asıl programı hukuk-ı cemaati, hukuk-u içtimaiyyeyi tanımaktır"²⁷.

Artin Bozgezeryan Efendi (Halep Mebusu) söz alarak Yorgi Yuvanidi Efendi'nin iddialarını tamamlarcasına uzun bir konuşma yaptı. Üç, dört hafta önce yine bir program hakkında konuştuğunu belirten Artin Efendi, kabinenin biri kanunların hâkim kılınması, diğeri barış antlaşmasının imzalanması olmak üzere iki vaatte bulunduğunu ve her iki vadin de hayata geçirilebileceğini ve ülkenin sıkıntılarına çare olabileceğine inandığını söyledi. Program hakkındaki görüşünü bu şekilde ortaya koyan Artin Efendi sonraki konuşmasını tamamen programla doğrudan ilişkisi olmayan Tehcir Sorunu'na ayırdı. Osmanlı Hükümeti'nin barış masasına oturacağı günler yaklaşırken hukuku koruyacak bazı hazırlıklara ihtiyacı bulunduğunu, fakat

Ermenilerin tehciri sırasında meydana gelen olayları facia olarak niteleyerek ortada bu durum varken bunun zor olacağını iddia eden Artin Efendi, gerçek suçlunun hükümet ve onun memurları olduğunu, tanıdığı sayısız Türk'ün yapanlara lanet okuduğunu, yalnızca kişilerin değil, şehirlerin de (Erzurum ve Konya gibi) hükümet emrine karşı gelerek mazlumları himaye ettiğini, bu yüzden Türk Milleti'nin asla suçlanamayacağını belirtti²⁸. Tekirdağ Mebusu Harun Hilmi ve Musul Mebusu Mehmet Ali Fazıl Efendilerin, Ermeni faciasına durdurmak için çalışan yöneticilerin bulunduğu yönündeki itirazlarını kabul eden Artin Efendi, faciaya yol açanların da bir avuç kişi olduğunu iddia eden Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey'e itiraz ederek bu gibilerin isimlerini saymaya kalksa akşamı bulacağını öne sürdü²⁹.

Barış hazırlıkları ile Ermeni Tehciri arasında bağ kuran Artin Efendi, hükümetten suçluların mahkemeye çıkarılmasını istedi:

*"...Şimdi Hükümet; bunların müdde'î-i şahsiyeleri muhakemeye müracaat etsinler dememelidir. Bunların müdde'î-i şahsileri nerededir? Bunların bir çoklarının ocağı sönmüş, zaten çokluk çocuğu hepsi dâr-ı bekaya intikal eylemiştir. Hükümetin hususî memurları var. Müdde'î-i umûmileri var. Müdde'î-i umûmilerinin vazifesi ceraimin delalini taharri ve cem eylemek ve mücrimleri tutup muhakemeye sevk ile orada muhakeme ettirmektir. Hükümet memurlarına, müdde'î-i umûmilerine şiddetli emirler vermeli ve bu cinayetlerin kafesini takip ettirip muhakeme ettirmelidir ki biz adalete, hakkaniyete yabancı olmadığımızı ispat eden bir hamiyet ile sulh masasının başına varalım..."*³⁰.

Artin Efendi'ye göre; yalnız suçlu memurları cezalandırmakla iş bitmez, bunlara yardım eden herkesin mahkemeye çıkarılmaları gerekir. Keyfi uygulamaların mağdurlarına tazminat verilmelidir. Bu arada Mardin Mebusu İhsan Bey ve Muş Mebusu İlyas Sami Efendi ile Müslümanlara yapılan zulümle ilgili söz dalaşına giren Artin Efendi son olarak suçlu memurların cezalandırılmasını, Ermeni yetimlerin toplatılarak akrabalarına iadesini ve Ermeni muhacirlere ait malların geri verilmesini istedi³¹.

Meclis başkanlığına sunulan listeye göre söz hakkı kendisine gelen Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi, görüşmenin Ermeni Sorunu ile sınırlandırılmasını yanlış bularak programa ilişkin fikirlerini dile getirdi: Programın bir kısmı savaşa, diğer kısmı iç işlere ait hükümler içeriyordu. Tevfik Paşa Hükümeti ağır şartlar içeren mütarekeyi uygulamanın yanı sıra muhtemelen aynı derecede ağır hükümler içeren barış antlaşmasını imzalamakla sorumludur. Bu yüzden Hükümetin böyle bir antlaşmayı imzalamaya azimli olması takdir edilmesi gereken bir konudur. Fakat tek

sorun bu değildi. Emanuel Efendi'ye göre ülkenin asıl sorunu iç içleriydi ve on yıldır bu husus Meşrutiyet hükümetleri tarafından ihmal edilmekteydi. Sadrazam'a ve hükümet üyelerine sonsuz saygısı olduğunu belirten Emanuel Efendi, Tevfik Paşa Hükümeti'nin aynen öncekilerin yaptığı gibi iç işlerinde cins ve mezhep ayrımı yapmadan kanunların uygulanacağını vaat ettiğini, fakat şu ana kadar bu kural hiçbir şekilde hayata geçirilemedi, hep başka yerlere çekilip, durdu. Programda çağdaş terimlere yer verilmesi gerektiğini savunan Emanuel Efendi, milliyet prensibinin öne çıktığı bir dönemde "Hukuk-u Cemaat" sözü gibi eski istibdat zamanından kalmış terimlerin milliyetlerin haklarını karşılamaya yeterli gelmeyeceğini iddia etti. Binlerce insanın dağlarda sahipsiz bir halde dolaştıkları ortada iken zararların karşılanacağı konusunda Hükümetin verdiği sözü güvenilir bulmayan Emanuel Efendi, bunlar giderilse dahi şimdi İtilaf Devletleri tarafından verilen zararların nasıl ortadan kaldırılacağını sordu. Emanuel Efendi güvenliğin korunmasının şu günlerde önemli olduğuna dikkat çekerek, gerek Mebusan Meclisi'nin gerekse mensubu olduğu unsurun elinden gelen her türlü yapmaya hazır olduğunu beyan etmesine rağmen Rumların fikirlerini açıklamaktan alıkonulamayacağını belirtmeyi ihmal etmedi³².

Emanuel Efendi'nin ardından söz alan Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, milliyetler prensibinin dünya kamuoyundaki yerini fevkalade iyi bildiklerini ve bu yolu takip ettiklerini, hükümetinin bütün unsurların eğitim, din vb. hakları ve sorunlarının önündeki engellemeye kararlı olduğunu, fakat sorunların ancak barış antlaşması yapıldıktan sonra ele alınabileceğini belirtti. Emanuel Efendi'nin hükümete güven oyu verilmemesini içeren sözlerine de tepki gösteren ve iktidara geldikleri ilk günden itibaren mütarekenin uygulanması dâhil her alanda sarf ettiği gayretin hükümetin vaatlerini yerine getirileceğine delil teşkil etmesi gerektiğini vurgulayan Rıza Tevfik Bey, iddia edildiğinin aksine İstanbul'da herhangi bir askerî binanın işgal edilmediğini, olayın karaya çıkarılan iki, üç tabur İtilaf askerinin iskânı bina tahsisinden öteye geçmediğini ifade etti³³.

Hudeyde Mebusu Hasan Rıza Paşa ve Bursa Mebusu Rıza Bey'in gazete haberlerini delil göstererek Selimiye ve Taksim Kışlalarının işgal edildiğini iddia etmeleri üzerine Şura-yı Devlet Reisi Şerif Paşa kürsüye gelerek haberlerin doğru olmadığını belirttikten sonra, tehciri sırasında görevini kötüye kullanan memurlar hakkında incelemelerde bulunmak üzere Dâhiliye Nezareti'nde Heyet-i Teftişîye teşkil edilerek çalışmasına başladığını ve heyetin incelemelerini tamamlamasını takiben hükümetin gerekli işlemleri başlatacağını öne sürdü. Şerif Paşa son olarak program hakkında görüşmenin tamamlanarak oylamaya geçilmesini istedi³⁴.

Saruhan Mebusu Mehmet Sabri Bey, Teceddüt Fırkası'nın görüşlerini

arz etmek üzere kürsüye geldi. Teceddüt Fırkası'nın ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlardan ciddi şekilde endişe ettiğini ve bunları aşmak için hükümete destek vereceklerini belirten Mehmet Sabri Bey, bunun nedenlerini şöyle sıralıyordu:

“ Fırkamızın Kabinemizden en büyük temenniyatı: Bu günkü en mühim meselesi olan ve en ziyade düşünülmesi lâzım gelen iki hususta pek müteyakkız hareket etmesidir ve bu iki meselenin halli hususunda muvaffakiyetlerini temin için her türlü muaveneti vaad etmektedir. Biliyorsunuz ki o iki meselenin birincisi, mütareke ikincisi de sulhtur. Mütareke mevaddının tabiki ahkâmında eğer biraz ihmal edilecek olursa, şüphesizdir ki Memleketin büyük büyük zararlara maruz kalması icap eder. Fakat Hükümet azasının şimdi burada serd ettikleri beyanattan, Kabinenin de bu cihetleri nazar-ı dikkate aldığı görüyoruz... İkincisi, sulh meselesidir ki, biz bütün mevcudiyetimizle bu hususta Kabineye muavenet edeceğiz. Kabine Memleketi ve milleti bi-hakkın medyun-u şükran edecek bir surette sulhu akta muvaffak olsun...”³⁵.

Mehmet Sabri Bey'den sonra Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey söz aldı. Savaşın yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin hukukunu savunmak üzere göreve talip olan Tevfik Paşa Hükümeti'ni takdir eden Mehmet Emin Bey, kabinenin yapısını eleştirerek, kabinenin devletin çıkarlarını koruyacağına dair Meclise güven telkin etmesi gerektiğini, fakat Meclis'in varlığını gayri meşru gören bir zatın kabinede bulunmasının hükümete güven duyulmasını zorlaştırdığını, bu gibi kişilerin “*kabine milletten değil, yalnız makam-ı hükümdarîden istifade-i kudret etmek kâfi olduğu*” düşüncesinde olduğunu iddia etti. Mehmet Emin Bey konuşmasının devamında hükümeti de aynı vasıfta olmakla itham ederek güvenoyu verilemeyeceğini ifade etti:

“... bütün kudret ve kuvveti makam-ı hükümdariye addetmek suretiyle ifa-ı vazife etmek isteyen kabineye bilmem ki burada itimat reyi verirsek dahilde veya hariçte hükümet iktisâb-ı kudret ve kuvvet eder mi? İşte burada ben, verecek olduğumuz itimat reyi ile kabinenin iktisâb-ı kuvvet edeceğini zannetmiyorum. Yani kabine, itimadın kuvvet olacağı itikadıyla buraya gelmedikçe ve demin arz ettiğim gibi menafî-i aliyye-i memleketi temin edeceğine dair kanaat hasıl etmedikçe vereceğimiz itimat reyinin bir kuvvet olacağı zannında değilim.”³⁶.

Hükümete yönelik iddialar bunlarla sınırlı kalmadı. Mehmet Emin Bey'in İtilaf Devletleri'nin imzalarına sadık kalmayacaklarına inanmadığını,

asıl sorunun onları imzalarına sadık kalmaya davet edecek veya zorlayacak bir gücün bulunmadığını savunarak Hükümeti, işgaller hususunda habersiz olmakla suçladı:

“Mütarekenin tatbiki adeta, memleketi bir işgal-i askerî altına almak yoluna gitmekte olduğunu, demek ki düşünmüyorlar ve görmüyorlar. Bunu tetkik edip bu babta ne yapmak lâzım geleceğine teşebbüs etmiyoruz. Bendeniz hükümet bugün her türlü kudreti haiz ve hukukunu tamamen istediğiniz gibi müdafaya muktedir bir halde müdafaa edebilir, demiyorum. Fakat hukuk ve imzalara hürmet suretinde müdafaa hak ederse, o vakit mütareke ahkâmı dairesinde yapılacak olan muamele, bir işgal mahiyetinde olmayacaktır. Şimdi sorarım beyler; Mütarekenin tatbikinde bu kadar müsamaha gösteren bir hükümet yarın sulh masası başında acaba ne dereceye kadar hukukumuzu muhafaza edebilecektir? İşte bendeniz burada mütereddidim. Henüz hükümetin hukuk-u Osmaniye’yi müdafaa ve muhafazaya kâfil olabileceği itikadında pek de değilim.”³⁷

Güvenoyu verilmediği takdirde hükümet buhranı çıkacağı iddialarını kabul etmeyen Mehmet Emin Bey, Osmanlı Devleti’ni savaşa sokan kabinelerin Meclis’e gelerek kendilerini haklı çıkaracak bilgi ve programlar sunduklarını ve mebusların da bunları esas alarak güvenoyu verdiğini, eğer kabine yanlış bilgiler vermişse bu gün hükümetin başında olan Paşa Hazretleri -o tarihlerde Londra Büyükelçiliği’nde bulunuyordu- Meclis’i uyarması gerektiğini, fakat bunun yapılmadığını, dolayısıyla Tevfik Paşa kabinesinin mütarekeden sorumlu olmadıkları yönündeki iddiaların isabetli olmadığını belirtti. Mütareke Komisyonu’nun kurulmasına da itiraz eden Mehmet Emin Bey, komisyonun ele alacağı esasların öncelikle Mebusan Meclisi tarafından görüşülmesi gerektiğini ifade etti³⁸.

Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi ise, Teceddüt Fırkası’na mensup bir mebus olarak başkanları Mehmet Sabri Bey’in aksine hükümete kayıtsız ve şartsız güvenoyu vereceğini buna karşın Ermeni muhacirleri içerisinde kadın ve çocukların bir hayli yer tuttuğunu ve emvalin iade edilmemesinin muhacirlerin sıkıntılarını artırdığına dikkat çekerek bu konularda derhal harekete geçilmesini istedi³⁹.

Dikran Efendi’nin sözlerini tamamlamasının ardından genel kurulda görüşmelerin yeterli olduğu hususunda müdahale meydana gelince Meclis Başkanı, mebusları sükûnete davet ederek çok sayıda Mebusun konuşmak istediğini, kendiliğinden görüşmeyi sona erdiremeyeceğini belirtti ve söz hakkını Divaniye Mebusu Fuat Bey’e verdi. Fuat Bey, ilk olarak sözü

mütarekeye getirdi. Mütareke hükümlerinin gayet açık olduğunu, bunun içinde gizli ya da gizli şekilde yorumlanacak veya yorumları bir takım heyetlere havale edecek nitelikte olmadığını belirtti. Fuat Bey, Rıza Tevfik Bey'in sözlerine de tepki göstererek yenilen taraf olduklarını fakat galiplerin her dediğini yapmak zorunda olmadıklarını, milletin asla böyle bir ruh içinde bulunmadığını söyledi. Konuşmasının devamında hükümete iyice yüklenen Fuat Bey, elindeki açık bir mütarekeyi yorumlamak için kanunsuz bir hal içerisine girmek isteyen hükümetin yarın barış görüşmelerinde devletin hukukunu koruyamayacağını iddia etti. Mütarekenin silah kullanımını yasakladığını ama hukuku koruyacak siyasetten alıkoymayacağını ifade etti. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Mütareke Komisyonu'nun tefsir değil tatbik komisyonu olduğu yönünde itiraz edince Fuat Bey, hükümet içinde mütarekelerin komisyon marifetiyle edilemeyeceği karşılığını verdi⁴⁰.

Fuat Bey'i takiben Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey kürsüye geldi. İlk olarak ülkenin büyük sıkıntıların içinden geçtiği bir dönemde mebusların çok önemli bir konuda görüşmeyi sona erdirme girişimlerini eleştirdi. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifasının artık tarihe karıştığını ifade eden Tahsin Rıza Bey, esas sorunun yeni kabine meydana getirilirken Kanun-i Esasi'ye ve Meşrutiyet ananelerine ne dereceye kadar uyulduğunun incelenmesi gerektiğini savundu. Tevfik Paşa'yı hükümeti kurarken –ayan üyesi olduğu halde- Mebusan Meclisi'ni dikkate almamakla ve Meşrutiyet'i ve milleti hiçe saymakla suçladı⁴¹. Tahsin Bey, kabinede ülke sorunlarının üstesinden gelebilecek bilgi ve yeteneğe sahip isimlerin yanı sıra dünya görüşleri itibarıyla birbirinden farklı kişilerin nazırlığa getirildiğini iddia etti. Son olarak mütarekenin uygulamasına değinerek komisyonun istenilen başarılı olamayacağı hakkındaki görüşlerini şöyle ortaya koydu:

“.. Hükümet o mütarekename ahkâmını bi-hakkın muhafazaya muktedir olamamış, nihayet memleket, tedrici bir işgal tehlikesine maruz kalmıştır. Diyorlar ki: tatbik komisyonu teşkil ettik, bu komisyon mütareke ahkâmını tatbik edecektir. Efendiler, bir taraftan memleketler işgal olunuyor. Hükümet hâlâ komisyonlar teşkiliyle meseleyi tesviye etmek istiyor. Bu münasebetle size meşhur bir zatın darb-ı mesel hükmüne geçmiş bir sözünü hatırlatacağım: “Eğer bir işin olmamasını arzu ederseniz komisyonlara havale edin”⁴².

İstanbul Mebusu Fethi Bey, Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey'in “Ne yapalım bu mütarekeyi de bizim hükümetimiz yapmadı, muharebeyi de biz yapmadık” tarzındaki sözleriyle mütarekenin uygulamasından doğan sorunları önceki hükümete yüklemek istemesine tepki gösterdi. Fethi Bey, nazırın mütarekede işgal hakkı vardır imalarına da karşı çıkararak, eğer

hükümet bu fikir ile hareket ediyorsa İtilaf Devletleri'nin bundan yararlanarak Anadolu'yu yavaş yavaş işgal etmesine kesinlikle hayret etmemek gerektiğini ifade etti⁴³.

Denizli Mebusu Mehmet Sadık Efendi ise, ülkenin buhranlı bir dönemden geçerken birlik olunmasından hareketle hükümete güvenoyu verilmesinin doğru olacağını savundu:

*“...bu kabine devletin umurunu düşü hamiyetine almış, Padişah-ı Âlem-i Penah Hazretleri'nin itimadını kazanmış, millet huzurunda, Mebusan huzurunda, gelerek arz-ı endam ediyor, itimad verin, vermeyin diyor. Programında, şöyle başladık, böyle yapacağız diyor, şu halde bizim için lâzım gelen nokta şudur ki yapacaklar mı, yapmayacaklar mı? Yapacaklarını ümit ediyoruz. Çünkü, bütün devlete, millete, Padişah'a karşı bunu yapmağa çalışacaklarını vaad ve derûhde etmişlerdir. Biz intizar edelim, mütarekenin ahkâmını tatbikte kusur edilmez, menafi-i aliye-i devlet hüsn-ü tedvir olunursa hükümet devam eder. Bunu görmediğimiz takdirde her vakit milletvekillerinin, Kanun-i Esasî mucibince hakkı olduğu üzere istizah takriri takdimiyle kendilerini iskât etmek her vakit elimizdedir. Şu halde böyle buhranlı ve tehlikeli bir devirde arz-ı endam eden kabineyi adem-i itimad ile iskât etmeyi bendeniz menafi-i aliye-i vataniyyeye muvafık görmüyorum...”*⁴⁴.

Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey vazgeçince Dâhiliye Nazarı Mustafa Arif Bey'e söz hakkı verildi. Hükümetinin mütarekenin uygulanması konusunda herhangi bir ihmali bulunmadığını belirten Mustafa Arif Bey, mütareke birden fazla devletle yapıldığı için komisyonun bunlardan gelen teklifleri değerlendirmek ve ortak bir uygulama meydana getirmek için komisyonun kurulduğunu, programda bir unsurun diğer unsur üzerinde hâkimiyet kurmasını ön gören bir madde bulunmadığını, Türk Milleti'nin de en az diğer milletler kadar zulme uğradığını, hükümetinin kin ve garezi bir tarafa bırakarak mezalimden sorumlu olanları meydana çıkaracağını ifade etti⁴⁵.

Mustafa Arif Bey'den sonra kürsüye gelen Muş Mebusu İlyas Sami Efendi, gayri müslim mebusların Ermeni tehcirini Osmanlı tarihinin en elim sayfası olarak gösterme girişimlerine tepki göstererek, amacının gerçekleri ortaya çıkarmak olduğunu ifade etti. Tehcir sırasında kanunlara aykırı hareket edenlerin cezalandırılması gerektiğini savunan İlyas Efendi, olayın bundan ibaret olmadığını, savaş sırasında hükümetin Ermenileri silâh altına aldığını, fakat onların Rusya'nın yanında olmayı seçtiğini belirtince Dikran Barsamyan Efendi bunun doğal bir hak olduğunu karşılığını verdi. Sözlerine

devam eden İlyas Efendi, bununla yetinmeyen Taşnak çetelerinin Türklere saldırdığını, Van isyanının buna örnek teşkil ettiğini, Van'ı işgal eden Ermenilerin Türklerin yüzde yetmişini kadın, çocuk demeden katlettiğini ve bütün bunlar ortadayken

“Maksad-ı milliye hakkımızdı, bu gün Wilson veriyor, hakkımız var bu kürsü-i hakikat varken, hürriyet-i efkâr ve Kanun-i Esasî varken, her hak temin edilmiş iken, silâh ile bu hak istenilmezdi”

diyerek Ermeni isyanının mazur görülemeyeceğini savundu⁴⁶.

İlyas Efendi düşman çemberiyle sarıldığı bir ortamda bağlılıklarından emin olduğu bir unsurun asayişsizlikten çıkar elde etmek için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini belirterek İngilizlerin böyle bir durumla karşı karşıya kaldıklarında nasıl davranacaklarını şu sözleriyle ortaya koydu:

“...bu gün cihanın bütün mukadderatını tayin eden İngiltere dahil-i havzasında nan ve nimetiyle büyüyen, perverde olan bir çok hukuka malik olan bir unsur kendisine ihanet etse yapacağı şey taş demir güllerle yağdırarak onu ted'ib ve imha etmek olurdu. Lâkin Osmanlıların hamaset-i milliyesi, toprağında hakkı olan böyle milletlere, böyle muamele katiyen yapmamış ve yapmayacaktır.”⁴⁷

İlyas Efendi, mütareke başta olmak üzere devleti ilgilendiren konularda sürekliliğin esas olduğunu, *sen yaptın, ben yapmadım* tarzındaki tartışmaların ülkeyi ileri götürmeyeceğini belirterek, mütarekenin açık olduğunu, hükümete düşen hükümleri sağa sola sapmadan uygulamak ve İtilaf Devletleri'nin ona saygılı göstermesini sağlayacak önlemler almak olduğunu ifade ettikten sonra, kabine üyeleri arasında uyum bulunmadığını, bu durumun en kısa sürede düzeltilmesi gerektiğini ve ancak bu yapıldıktan sonra kendisinin güvenoyu verebileceğini söyledi⁴⁸.

Emanuel Emanuelidi gibi bazı gayri müslim mebuslar İlyas Efendi'ye cevap vermek üzere söz isteyince genel kurul yeniden karıştı. Meclis Başkanı görüşmenin devam edip etmemesini oylamaya sunup devamına karar verildikten sonra, Erzincan Mebusu Halet Bey'in İlyas Efendi'nin her şeyi söylediğini belirterek hakkından vazgeçmesi üzerine kürsüye Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan Efendi'yi davet etti. Matyos Efendi, öncelikle hükümete güvenoyu verilmesi taraftarı olduğunu belirttikten sonra, Ermeni sorununun yıllardır küçük bir sorun olarak görülmeye çalışıldığını, bunda ısrar edilmesini yanlış bulduğunu ifade etti. Matyos Efendi'ye göre; Ermeni Sorunu büyüklüğüyle dünyayı titreten bir sorundur ve bundan bahsetmemek Osmanlı Devleti'nin bu günkü ve gelecekteki siyasetine uygun değildir. Matyos Efendi, İlyas Efendi'nin sözlerinden yola çıkarak Doğu Anadolu'da

meydana gelen çete hareketlerinden dolayı batıdaki Ermenilerin başka yerlere göçürüldüğünü ve mallarının müsadere ve yağma edildiğini iddia etti. Bu durumun kanunlara aykırı olup olmadığını sorunu genel kurula yönelten Matyos Efendi, suçluların mahkemeye çıkarılmalarını ve hükümetin bunu ihmal etmemesini, aksi takdirde devletin ve milli hâkimiyetin meşruluğunun tartışma konusu haline geleceği uyarında bulundu:

“...Bir Hükümetin alem-i medeniyete karşı, bunu yapamadık demesi kabul olunabilir mi? Millet bunu kabul etmez. O halde cihanın o milletin evsaf-ı hakimiyyeyi haiz olup olmadığını mevzu-u bahs etmesi lazım gelir. Bu milletin, bu meclisin şanı ve menafî-i memleket iktizası olarak umûmumuzun birazdan bu geçen fecayii itiraf ve tetkik etmek ve iddia olunduğu gibi bir sebep-i hakikî göstermeden memlekette lütfa müstahak iken bi-gayr-i hakkın imha edilen kimselerin haklarını aramak için Sada-yı umûmîyi çıkarmak kabil olduğu kadar yükseltmek lâzım gelir. Bu günkü vaziyet-i siyasiye de bunu icab ettiriyor”⁴⁹.

Matyos Efendi ile birlikte program hakkında fikir beyan etmek isteyen bütün mebuslar konuşmuş oldu. Bunun üzerine Şûra-yı Devlet Reisi Şerif Paşa program hakkında çok sayıda lehte ve aleyhte konuşma yaptığını, konunun gerektiği kadar aydınlatıldığını ileri sürerek güven oylamasına geçilmesini teklif etti. Bu arada genel kurulda çoğunluğun olmadığı yönünde sesler yükselince Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, ülkenin çıkarları göz önünde bulundurularak oylamanın ertelenmemesini rica etti. Nazırların isteği Meclis Başkanı tarafından oya sunularak görüşmelerin yeterli olduğuna karar verildi⁵⁰.

Meclis Başkanı iki tavrı genel kurula okuttu. Bunlardan ilki Sivas Mebusu Rahmi, Konya Mebusu Ahmet Hamdi, Amasya Mebusu Dr. Asım, Süleymaniye Mebusu Babanzâde Hikmet, Konya Mebusu Mahmut Şakir ve Sivas Mebusu Ömer Şevki Beylerin verdiği tavrı; *“Fırkamız namına serd olunan beyanat maksadımızı Kabineye iblağ eylemiş olduğundan beyan-ı itimad ile rûzname-i müzakerata geçilmesini teklif ederiz”* denilmekteydi. İkinci tavrı ise Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey;

“İcra kılınacak sulh müzakerâtında Hakimiyyet-i Osmaniyye’yi muallel olarak kabul etmemek ve mütareke mevadının tatbikatında ahkam-ı mütareke haricindeki muamelatı kabul etmemek şartı ile Kabineye beyan-ı itimad olunarak rûznameye geçilmesini...” teklif etti⁵¹.

Meclis Başkanı tavrı okuttuktan sonra hükümetin görüşünü sordu. Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, ikinci tavrın bir nevi güvensizlik

içerdiğini öne sürerek, birinci tavrın oylamaya sunulmasını teklif etti. Abdullah Azmi Bey, yaptığı açıklamayla tavrının yanlış anlaşıldığını iddia etmesine karşın Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, her Osmanlı'nın devletin çıkarlarını korumakla görevli olduğunu, bunu bir tavrle kayıt altına almanın hem güvensizlik hem de hükümetin haysiyetinin ihlali anlamına geleceğini belirterek kararında ısrar etti.

Birinci tavrın esas alınması üzerine Meclis Başkanı, tavrı isim okuyarak oylamaya sunacağını, güvenoyu verenlerin beyaz, güvenoyu vermeyenlerin kırmızı oy kullanmalarını önerdi. Divaniye Mebusu Fuat Bey, bu yöntemin Meclisin gerçek fikrini ortaya çıkarmayacağını belirterek yoklama yapılmasını teklif etti. Başkan her iki yöntemin de iç tüzüğe göre mümkün olduğunu, başkanlık kürsüsüne gelerek kutuya pusula atmak suretiyle oy vermek fikrinde olanların yorulabileceklerini öne sürerek isimleri okunan mebusların oturdukları yerden "*itimad, adem-i itimad, müstenkif*" şeklinde oylarını kullanmalarını genel kurula önerdi. Yapılan oylamada şifahen oy vermek şekli kabul edildi. Oylamaya 84'ü lehte, 27'si aleyhte ve 3'ü çekimser oy kullanan toplam 114 mebus katıldı. Oylamaya katılan mebuslar içerisinde Ermeni kökenliler evet oyu, Rum kökenli mebusların tamamı ise hayır oyu kullandılar. İç tüzük gereği salt çoğunluğun 129 olması gerekiyordu. Dolayısıyla oylama sonucu geçersiz sayıldı. Meclis Başkanı, salt çoğunluk olmadığından güven oylamasının iç tüzük gereği ertesi gün yapılacağını, oylamaya katılacakların sayısı ne olursa olsun kabul edenlerin etmeyenlerden bir fazla olmasının yeterli olacağını bildirerek toplantıyı kapattı⁵².

19 Kasım 1918'de Hüseyin Cahit Bey'in başkanlığında toplanan genel kurula 124 mebus katıldı. İsim okuyarak yapılan oylamada 91'i evet, 26'sı hayır, 7'si de çekimser oy kullanıldı. Buna göre Tevfik Paşa Hükümeti meclisten güvenoyu almış oldu⁵³.

¹ DONKER, Arif Cemil 1992: **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları**, Hazırlayan: Yücel Demirel, İstanbul, s.9.

² AKŞİN, Sina 1992: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, İstanbul, s.19.

³ **ATİ**, 14 Teşrin-i Evvel 1334/14 Ekim 1918.

⁴ BAYUR, Yusuf Hikmet 1983: **Türk İnkılâbı Tarihi, III/4**, Ankara, s.783.

⁵ Azınlıkların faaliyetleri hakkında bkz: ATATÜRK, Mustafa Kemal 1982: **Nutuk, I**, İstanbul, s.2; ATATÜRK, Mustafa Kemal 1982: **Nutuk, III**, İstanbul, s.899-901.

⁶ GÖKBİLGİN, Tayyib 1959: **Milli Mücadele Başlarken, I**, Ankara, s.4-5.

⁷ TÜRKGELDİ, Ali Fuat 1987: **Görüp İştiklerim**, Ankara, s.161.

⁸ Paşaların kaçıışı hakkında geniş bilgi için bkz: DONKER, A. C. 1992: 10-15.

- ⁹ BAYUR, Y. H. 1983: 781.
- ¹⁰ BAYUR, Y. H. 1983: 783.
- ¹¹ AYIŞIĞI, Metin 1997: **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, Ankara, s.186.
- ¹² Sultan Vahdettin, daha sonra önerisinin ülkenin durumunu dikkate alarak yaptığı iyi niyetli bir uyarı olduğunu iddia edecekti. Vahdettin'e göre; ülkede meydana gelen akımlar Bolşevizm'e doğru sürüklenmekteydi. Her gün kendisine yüzlerce mektup gelmekteydi. Devletin ve hanedanın hukukunu korumaya mecbur birisi olarak bazı uyarılarda bulunmaya hakkı olduğunu savunuyordu (TÜRKGELDİ, A. F. 1987: 159, 162).
- ¹³ BAYUR, Y. H. 1983: 784.
- ¹⁴ Görüşme hakkında geniş bilgi için bkz: ORBAY, Rauf 1993: **Cehennem Değirmeni, I**, İstanbul, s.190–196.
- ¹⁵ TÜRKGELDİ, A. F. 1987: 160.
- ¹⁶ AYIŞIĞI, M. 1997: 189.
- ¹⁷ BAYUR, Y. H. 1983: 784.
- ¹⁸ AKŞİN, Sina 1992: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, İstanbul, s.78.
- ¹⁹ AKŞİN, S. 1992: 78 vd.
- ²⁰ İNAL, İbnül Emin Mahmut Kemal 1982: **Son Sadrazamlar, IV**, İstanbul, s.1717.
- ²¹ TÜRKGELDİ, A. F. 1987: 166.
- ²² İNAL, M. K. 1882: 1717.
- ²³ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, (1 Teşrinievvel 1334 (1918) Tarihli Birinci İnikaddan 21 Kânunuevvel 1334 (1918) Tarihli Yirmidokuzuncu İnikada Kadar), Ankara 1992, s.136.
- ²⁴ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.137.
- ²⁵ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.138–139.
- ²⁶ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.139.
- ²⁷ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.140.
- ²⁸ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.141.
- ²⁹ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.142.
- ³⁰ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.143.
- ³¹ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.144.
- ³² **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.144–146.
- ³³ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.146-147.
- ³⁴ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.147.
- ³⁵ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.147-148.
- ³⁶ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.148.
- ³⁷ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.148.
- ³⁸ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.149.
- ³⁹ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.150.
- ⁴⁰ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.151-152.
- ⁴¹ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.153.
- ⁴² **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.154.

- ⁴³ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.154.
- ⁴⁴ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.155.
- ⁴⁵ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.156.
- ⁴⁶ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.157.
- ⁴⁷ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.158.
- ⁴⁸ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.159.
- ⁴⁹ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.160-161.
- ⁵⁰ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.161.
- ⁵¹ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.162.
- ⁵² **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s.163-165.
- ⁵³ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ I**, s. 168. Mustafa Kemal Paşa Adana'dan İstanbul'a geldiği gün (13 Kasım 1918) durumun görüldüğünden daha kötü olduğunu anlamakta gecikmedi. Harbiye Nazırı olması halinde bir şeyler yapılabileceğine inanıyordu. Bu ise Ahmet İzzet Paşa'nın sadarete getirilmesiyle mümkündü. Bunu gerçekleştirmek için de henüz programını okumamış olan Tefik Paşa kabinesine güvenoyu verilmesini engellemek gerekiyordu. 14 Kasımda Ahmet İzzet Paşa ile yaptığı görüşmede tasarısı doğrultusunda girişimde bulunmak kararı aldılar. Mustafa Kemal Paşa bir yandan mebuslarla doğrudan görüşmeye, diğer yandan basını kullanarak kamuoyu yaratmaya karar verdi. İlk iş olarak Sultan Vahideddin ile görüşerek kendi düşüncesine çekmeye çalıştı. Bunun yanı sıra Minber gazetesine ortak oldu (BORAK, Sadi 1998: **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları**, İstanbul, s.142-145). 18 Kasımda Tefik Paşa Hükümet programı güvenoyu alamayınca Mustafa Kemal Paşa 19 Kasımda Mebusan Meclisi'ne giderek çok sayıda mebusla bir araya geldi. Onlara niçin güvenoyu verilmeyeceğini uzun uzadıya açıkladı. Mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın gerekçelerini haklı bulduklarını belirterek güven oyu vermeyecekleri konusunda söz verdiler. Fakat oylama sonucunda Tefik Paşa güven oyu aldı. Beklenmedik bu gelişme Mustafa Kemal Paşa'yı şaşırttı. Anılarında bu konu hakkında şunları söyledi: "...Ne yalan söyleyeyim, biraz şaşırđım. Benim önerimi kabul ettiklerini söyleyen milletvekili sayısı küçümsenecek gibi değildi. Özellikle bunlar arasında sözlerinin ve mevkilerinin çok etkin olduğu kamusını verenler de vardı. Fakat, kuşkusuz, Meclis hissiyatının bir an içinde bir renk alabilecek mahiyette olduğundan daima uzak kalan benim gibi bir askerin hayretine şaşılmaz. Bu acayip fikirler ve hisler halitasından çıkmak için fazla beklemedim. Derhal Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın binasını terk ettim" (BORAK, S. 1998: 181).